

DOI 10.36074/logos-18.08.2023.20

ЗНАЧЕННЯ ПАТЕНТУ ПРО ШЛЮБ 1783 Р. У ГАБСБУРЗЬКІЙ МОНАРХІЇ

ORCID ID: 0000-0001-7680-0766

Савуляк Роман Васильович

канд. юрид. наук,

докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівський національний університет ім. Івана Франка

суддя судової палати з розгляду цивільних справ
Львівський апеляційний суд

УКРАЇНА

У другій пол. XVIII ст. у Габсбурзькій монархії тривав кодифікаційний процес з уніфікації права багатонаціональної держави [1]. У ході переробки Проекту Терезіанського кодексу 1766 р. імператор Йосиф II висунув вимогу розширити його, доповнивши новими розділами, котрі чіткіше б регламентували усі сфери цивільно-правових відносин [2], а саме розділами про права подружжя, відносини між батьками та дітьми, про право опіки [3]. Відтак, був виданий Патент про шлюб (Ehepatent) від 16 січня 1783 р. (JGS 117/1783) [4], який врегулював шлюбно-сімейні правовідносини. Його автором, як і творцем концепції нового шлюбного права Габсбурзької монархії в цілому, був очільник Законотворчої комісії (Gesetzgebungs kommission) Йоганн Бернгард Гортен [5], який уклав також Йозефінський кодекс 1787 р.

Слід відзначити, що європейські історики права в рамках доволі детального дослідження шлюбно-сімейного права Габсбурзької монархії висвітлювати і окремі аспекти Патенту про шлюб. Найперше його вивчали австрійські дослідники ще кін. XVIII – поч. XIX ст. Так, у 1788 р. невідомий автор опублікував для загального користування текст Шлюбного патенту, в якому до окремих його положень додав видані опісля нього постанови, котрі стосувалися відповідних норм Патенту [6]. Оригінал цього видання знаходиться в Баварській державній бібліотеці (Німеччина), він був оцифрований у 2010 р. У 1807 р. австрійський пастор і теолог Маттеус Крістіан Шілі видав роз'яснення Патенту про шлюб від 16 січня 1783 р. з усіма наступними постановами до 1807 р., а також з додатком про спосіб обчислення ступенів спорідненості [7]. Оригінал цієї праці знаходиться в Національній бібліотеці Ізраїлю, а оцифрований щойно у 2022 р. У 1870 р. австрійський юрист чеського походження, доктор права та ректор університетів в Оломоуці (Моравія) та Граці (Австрія) Адальберт Теодор Мішель (чеською – Vojtěch Theodor Michl) оприлюднив дослідження історії австрійського шлюбного права за часів правління від Марії-Терезії до Франца I (1740-1835), в якому, зокрема, розглянув шлюбне законодавство Йосифа II, у т. ч. Патент про шлюб, а також представив уривок з листування Йосифа II з Папою Римським Пієм VI щодо церковного шлюбного права; а крім того, виклав текст Ухвали суду від 4 вересня 1783 р. щодо неканонічного регламентування укладення шлюбу [8]. Короткий опис значення Патенту подав також австрійський суддя і професор Віденського університету Філіпп Харрас Ріттер фон Гаррасовський у праці 1868 р. з історії кодифікації австрійського цивільного права [9].

Вже в наші часи, у 1967 р., італійський богослов, професор канонічного права Інсбруцького університету (Австрія) Йоганнес Мюльштайгер видав габілітаційну роботу та одноіменну монографію про йозефінське шлюбне право, в якій йшлося передусім про його канонічні аспекти та новітнє значення церковного права у врегулюванні шлюбних відносин [5]. У 1971 р. у Віденському університеті була підготовлена габілітаційна робота, а у 1973 р. видана одноіменна монографія авторитетного австрійського вченого, професора Віденського університету Вільгельма Браунедера, який тривалий час очолював Інститут правової та конституційної історії та має вагомий науковий внесок з історії кодифікації австрійського приватного права Габсбурзької монархії, присвячена вивченню розвитку майнового права подружжя у Габсбурзькій монархії [10]. Її оригінал знаходиться в університеті Вірджинії (США), він був оцифрований у 2008 р. Австрійська дослідниця Анна Маргарета Штурм у 1988 р. охарактеризувала йозефінську модель жінки у шлюбі та сім'ї [11]. У працях цих науковців частково проаналізовано і Патент про шлюб 1783 р.

Натомість, в українській історико-правовій науці взагалі відсутні окремі дослідження, спрямовані на вивчення Патенту про шлюб 1783 р., хоча західноукраїнські землі перебували у складі Габсбурзької монархії упродовж 1772-1918 рр. (за першим поділом Речі Посполитої між Австрією, Пруссією та Росією у 1772 р. до складу Габсбурзької монархії була приєднана Галичина, а за Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 р., укладеним між Росією і Туреччиною, до неї відійшла і Буковина), тож на них була поширена його дія. А тому, з огляду на відсутність національних досліджень та, натомість, наявність першоджерел і певного зарубіжного дослідницького матеріалу з означеної проблематики, вважаємо за необхідне вперше приділити увагу комплексному вивченню цього питання в українській історико-правовій науці. А відтак, метою нашого дослідження є розкрити історико-правове значення Патенту про шлюб 1783 р. у Габсбурзькій монархії.

Патент про шлюб від 16 січня 1783 р. вперше заявляв про повноваження держави законодавчо регламентувати вступ у шлюбні відносини та передавати виникаючі з цих відносин правові спори до суду світської юрисдикції. Як підкреслює дослідник австрійської історії права Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, таке рішення було фундаментальним, оскільки до того беззаперечною була винятково церковна юрисдикція у шлюбних справах на підставі канонічного права, котру законотворці в останні десять років, передуючі ухваленню Шлюбного патенту, лише прагнули обмежити [9]. Відзначимо, що невдовзі була прийнята також Ухвала суду від 4 вересня 1783 р. з розглядуваної проблеми, в якій встановлювалося, що відтепер (тобто після прийняття Патенту про шлюб. – *Примітка Р. С.*) шлюби врегульовуються не церковним правом, а їхня дійсність закріплюється шлюбним договором і шлюбними листами; однак, попри те, що юрисдикція Церкви більше не поширюється на дійсність шлюбів, проте вона й надалі відає таїнством шлюбу [8].

Отож, формально відокремлення державного шлюбного права від церковного вперше було закріплено у Патенті про шлюб від 16 січня 1783 р., який розглядав шлюб як цивільний договір (контракт) (§ 1) [4]. Це, як відзначає німецький історик права і цивіліст Герд Кляйнхейер, фактично означало заміну церковного закону про шлюб здебільшого державним регулюванням шлюбних відносин [12], а відтак, за твердженням австрійського історика Еріха Цьольнера, викликало опір Церкви, оскільки досі шлюб укладали лише вона [2].

У цьому контексті підкреслимо, що, на противагу своїй матері імператриці Марії-Терезії, котра все ж дозволяла Католицькій церкві певний вплив на шлюб

і його подальший контроль (через церковні суди) [13], Йосиф II, з огляду на його прагнення створити новий суспільний лад, в якому людина постане як незалежний індивід, а не лише як член певної групи, спільноти, за приналежністю до якої її досі ідентифікували, виступав проти оформлення суспільства у такі інституції, а тому передусім проти Церкви. Відтак, з одного боку, шлюб був таїнством, а отже, центральною частиною католицької доктрини, і перебував у руках Церкви аж до часів Марії-Терезії. А, з іншого боку, шлюб став центром сім'ї, тобто найменшого осередку суспільства, важливого для держави. Тож за Йосифа II держава зробила вирішальний крок для встановлення свого впливу на інститут шлюбу. Запал Йосифа II до реформ і готовність до інновацій мали логічним вислідом утвердження нового ставлення до релігії та церкви у шлюбному праві. Нові закони у цій сфері, а насамперед Патент про шлюб, вплинули на відносини держави до Католицької церкви та інших релігійних громад [14]. Відтак, Йосиф II дотримувався принципу, згідно з яким шлюб слід розглядати насамперед як цивільний договір і лише в другу чергу як таїнство Католицької церкви. Внаслідок такої кардинальної новації, як наголошує доктор філософії Пардубицького університету (Чехія) Зузана Чевелова, інститут шлюбу надалі став сферою державної політики Габсбурзької монархії [13].

Щоправда, слід підкреслити, що Патент про шлюб розглядав шлюб як цивільний договір щодо його правових наслідків, однак сам шлюб все ще залишався за духовенством [15]. Крім того, Церква могла заперечити, якщо шлюб був можливим за цивільним правом, але заборонений канонічним правом [16]. Історики права наголошують на таку амбівалентність Патенту, зауважуючи, що формально він був державним законом, але матеріально все ще був церковним [17].

Патент про шлюб вимагав взаємної згоди сторін на укладення шлюбу та забороняв кровноспоріднені шлюби до другого ступеня, а також між представниками різних релігій. Для шлюбу неповнолітніх потребувалася згода батьків, а для солдат – військового начальства. Однак, Патент не увів цивільний шлюб чи реєстрацію шлюбу державною посадовою особою; навпаки, вимагалися попереднє оголошення духовенством у церкві упродовж трьох неділь про плановане вінчання, проведення релігійного обряду та церковна реєстрація всіх шлюбів. Щоправда, духовенство, укладаючи шлюби, діяло не лише як релігійні функціонери, а й як агенти держави, забезпечуючи державний контроль над парафіями, які досі перебували під виключною компетенцією Церкви; та в цілому сприяючи централізації управління підвладними територіями Габсбурзької монархії. Разом з тим, Патент про шлюб істотно не вплинув на релігійний характер шлюбу, який зберігався упродовж усього ХІХ ст. [18].

Стосовно змісту Патенту про шлюб слід зазначити, що він не передбачав шлюбних заручин; врегулював умови і порядок укладення шлюбу, у т. ч. умови і правові наслідки визнання шлюбу недійсним; закріплював правовий режим різних видів майна подружжя, а саме: приданого (т. зв. шлюбного майна) і його забезпечення, утримання дружини, власного майна, спільного майна, вдовиного утримання, а також майнові права овдовілого подружжя, а крім того порядок управління майном дружини та особливості права узурфрукта; встановлював підстави, умови і порядок розірвання шлюбу, у т. ч. режим окремого проживання подружжя (т. зв. розділення столу та ліжка).

Підсумуємо, що положення Патенту про шлюб від 16 січня 1783 р., який містив 57 параграфів, невдовзі були здебільшого аналогічно відображені у

третьому розділі «Про права подружжя» першої частини (про особове право) Йозефінського кодексу 1787 р. («Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch» («Загальний цивільний кодекс»), чи «Josefinisches Gesetzbuch» («Йозефінський кодекс законів», чи «Йозефінська книга законів») [19], названий так за ім'ям імператора Йосифа II, який його затвердив), котрий, щоправда, мав понад удвічі більший обсяг (126 параграфів).

Надалі у ході все ще триваючого у Габсбурзькій монархії кодифікаційного процесу його норми шлюбно-сімейного права були доопрацьовані та невдовзі лягли в основу наступних цивільних кодексів монархії. А саме, більшість з них, з певними змінами і доповненнями, були закріплені у III главі «Про право шлюбу» першої частини та X главі «Про договір подружжя» третьої частини Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. [20], а також у 2-ій главі «Про шлюбне право» першої частини та 28-ій главі «Про шлюбні договори» другої частини Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. [21], причому в останньому Кодексі вони були значно розширені й удосконалені. Отож, можемо констатувати тяглість традиції шлюбно-сімейного права Габсбурзької монархії від Патенту про шлюб від 16 січня 1783 р. і до Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., котре є чинним в Австрії, з відповідними змінами і доповненнями, і на сьогодні.

Список використаних джерел:

- [1] Кульчицький, В. С., Настюк, М. І. & Тищик, Б. Й. (1996). *Історія держави і права України*. Львів: Світ.
- [2] Цольнер, Е. (2001). *Історія Австрії* (Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко & Н. Іваничук, пер. з нім.). Львів: Літопис.
- [3] Стефанчук, Р. & Блажівська, О. (2014). Історичні аспекти створення Галицького цивільного кодексу 1797 року. *Вісник Національної академії прокуратури України*, (4), 42-48. Вилучено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_4_9.
- [4] *Ehe patent vom 16ten Januar 1783 (JGS 117)*. Faksimile des Joseph des Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. 1780-1784: Gesetzestexte. (1817). *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. (s. 192-203). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei. Вилучено з: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1001&page=214&size=45>.
- [5] Mühlsteiger, J. (1967). *Der Geist des josephinischen Eherechtes*. Maas, F. (hgg.). *Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs*. Wien; München: Herold-Verlag. (Band 5). (zugleich: Mühlsteiger, J. (1967). Habilitationsschrift. Innsbruck).
- [6] *Das Ehepatent vom 16 Jenner 1783 mit allen hinnach ergangenen dahin gehörigen allerhöchsten Verordnungen. In einem planmäßigen Zusammenhange zum allgemeinen Gebrauche*. (1788). Grätz: Im Verlage bei Kaspar Zaunrith. Вилучено з: https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QadvE8Ah0eYR9G_QAk04BqPT-qlFHcJE9rjpkFbzZyjNmw1Vfrf7mogyX-fyCGaAZqjfAG626Q4jWTVYaP8mq16JYq1OoEldLbQQHVuUUmCxuUZxN0zx5OKbbghsKvgXCh-UUvqTFSVLP53I-RSU1GlliOMj-klu6NqmJOS6wtSQSPRknrcqbyUzg6o3JO6igawXlc2O4L6VwhjQ0gJw3yu8EZZZdbXrRVv5Su2nhrAjyvoiX8FZ66UKd2z0libulqFcY7qOCJJSsDR3ITEs8BU875N-rgRLqKkIDPc5QXZwo-4fkOQ.
- [7] Schili, M. C. (1807). *Erläuterung des Oesterreichischen Ehepatents, mit allen bis Januar 1807, darüber ergangenen Verordnungen: sammt einem Anhang von der Art und Weise, die Grade der Verwandtschaften zu zählen, und auszurechnen*. Grätz: Tusch. Вилучено з: https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QacqyMmwZbWO-MbZ34EfJEDVwhgcWhos7nf3pfsnQfasw186Z05nv58jK9iFF_UQjVfW2LL7eQlnutwkEGSTxX3c2AqXbnWCup560-yl4fwuCMOqfdmDpK6AKcyGaDjzt4eCGsKg_Rb8T2usqU10_e_CFnGVtpUwXw_0qVm5MJ5uT3j9ADPSaQpEXO_MSrmcUluZEY4IPXHmSfIT5xJufv8yq0d_U0R-HXPFJXxWI23v_zav-i1BRUySwTuc8LPXcmqXfP6C-G0J8-jHidYhE234-g3ahP7MYUhOv81B2fykDtzyY.

- [8] Michel, A. T. (1870). *Beiträge zur Geschichte des österreichischen Eherechtes. I. Heft. Maria Theresia – Franz I. (1740-1835)*. Graz: Universitätsbuch handlung von Leuschner & Lubensky. Вилучено з: https://books.googleusercontent.com/books/content?req=AKW5QadviBvs7Uegy9MRo_mcfawty_ykPZ11q89wsi0TpDvFQvXKsF6eQguGJnLpQDCEjASe5AKY542zPeYjnHa3hNsp6MMN4MtPg9Z1Gtvrzq1CGcSaAVPekM7gihQzn1jRymBm2gXtTv986TOZ4XxtW6Gx4YkfkXETOm8b0ocPLjqWEvKkH_7xbRM-Kj00UTI8pQBdVdCBI_E4meHSY7IWG_cS0vp14La3J4o6W2mw6AwIDOpXyGq3EWGRDMJ8pEk4AkwWHkKOP4A5zGnJj6_K3V5d6vUIQ7rStzqMMchPw9_f4k_azc0.
- [9] Harrasowsky, P. H. R. (1868). *Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes*. Wien: G. J. Manz'schen Buchhandlung. Вилучено з: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.32044056941719&view=1up&se>.
- [10] Brauner, W. (1973). *Die Entwicklung des Ehegüterrechts in Österreich. Ein Beitrag zu Dogmengeschichte und Rechtstatsachenforschung des Spätmittelalters und der Neuzeit*. Salzburg; München: W. Fink. (zugleich: Brauner, W. (1971). Habilitationsschrift. Universität Wien).
- [11] Sturm, A. M. (1988). *Das josephinische Leitbild der Frau in Ehe und Familie*. Wien: VWGÖ. Вилучено з: https://books.google.com.ua/books/about/Das_josephinische_Leitbild_der_Frau_in_E.html?id=EQUpAAAAYAAJ&redir_esc=y.
- [12] Kleinheyer, G. (1979). *Wandlungen der elterlichen Gewalt zwischen dem 16 und 19 Jahrhundert, dargestellt am Beispiel des elterlichen Ehekonsensrechts*. Sandrock, O. (hrsg.). *Festschrift für Günther Beitzke zum 70. Geburtstag am 26 April 1979*. Berlin, New York: Walter De Gruyter.
- [13] Čevelová, Z. P. (2014). *Die Ehe aus der Sicht des Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs und des Kirchenrechts*. Brauner, W. & Hlavačka, M. (ed.). *Bürgerliche Gesellschaft Auf Dem Papier: Konstruktion, Kodifikation Und Realisation Der Zivilgesellschaft in Der Habsburgermonarchie*. (Band 59, s. 127-144). GmbH: Duncker & Humblot. Вилучено з: <http://www.jstor.org/stable/j.ctv1q69wvj.12>.
- [14] Gössweiner, K. (2014). *Die konfessionellen aspekte des Josephinischen eherechtes: Diplomarbeit*. Zur Erlangung des akademischen Grades einer Magistra der Rechtswissenschaften an der Karl-Franzens-Universität Graz; eingereicht bei Ao.Univ.-Prof. Dr.iur. Helmut Gebhardt am Institut für Österreichische Rechtsgeschichte und Europäische Rechtsentwicklung. Graz. Вилучено з: <https://unipub.uni-graz.at/obvugr/content/titleinfo/243200/full.pdf>.
- [15] Pribram, A. F. (1918). *Einleitung*. (Bd. 1). *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien. Erste Abteilung, allgemeiner Teil 1526-1847 (1849)*. 2 Bd. Wien und Leipzig.
- [16] Fuhrmann, I. (1998). *Die Diskussion über die Einführung der fakultativen Zivilehe in Deutschland und Österreich seit Mitte des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt a. M.; Wien.
- [17] Ogris, W. (2003). *Elemente europäischer Rechtskultur. Rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961-2003*. Wien; Köln; Weimar.
- [18] Manekin, R. (2021). The Laws of Moses and the Laws of the Emperor: Austrian Marriage Legislation and the Jews of Galicia. *Polin: Studies in Polish Jewry*, (33), 235-260. Вилучено з: https://www.academia.edu/44921833/Rachel_Manekin_The_Laws_of_Moses_and_the_Laws_of_the_Emperor_Austrian_Marriage_Legislation_and_the_Jews_of_Galicia_Polin_Studies_in_Polish_Jewry_vol_33_2021_235_260.
- [19] *Josephinisches Gesetzbuch (JGS 591)*. Faksimile des Joseph des Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. Jahrgang von 1785 bis 1786. Zweyte Fortsetzung (1786). (1817). *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. (s. 71-130). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei. Вилучено з: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=jgs&datum=10030003&zoom=2&seite=00000071&ues=on&x=16&y=9>.
- [20] Цивільний кодекс Галичини, 1797 (2017). (М. Мартинюк & О. Павлишинець, пер. з нім.). Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека; Юрид. компанія «Моріс Груп».
- [21] *Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року*. (2009). Стефанчук, Р. О. & Стефанчук, М. О. (ред.); Білоусов, Ю. В., Калаур, І. Р. & Гринько С. Д. (уклад.). *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях*. (Т. 1., с. 1025-1150). Київ: Правова єдність.